

ח, פרנקל-גולדשמידט, ר, יוסף מרוסדיים, כתבים היסטוריים

Review by: מרדכי ברויאר

Zion / ציון, Vol. ג (תשנ"ו), (סא, חוברת ג (תשנ"ו), pp. 378-383

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70035608>

Accessed: 01/12/2011 16:53

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

חוה פרנקל-גולדשמידט, ר' יוסף מרוסיהיים, כתבים היסטוריים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ו, 420 עמ'*

שאלת ראשיתה של העת החדשה בהיסטוריה של עם ישראל העסיקה את המחקר בדורות האחרונים, והחוקרים לא הגיעו לידי תמימות דעים. קשה לדון בשאלה זו תוך התייחסות אל תולדות העם היהודי כחטיבה היסטורית אחת. ואולם, גם בין אלה שדנו ביהדות מרכז אירופה בלבד הדעות חלוקות.¹ אין הכוונה להתוויית קו מפריד בין ימי הביניים לבין העת החדשה, שכן התהליך ההיסטורי הוא רצף מתמשך, ללא פניות חדות. לדיוגנו מעניינת השאלה, מה בתולדות יהודי מרכז אירופה – ובייחוד גרמניה – במאה ה'ט"ז שייך במובהק לאותם גילויים היסטוריים המאפיינים את ימי הביניים; ומה – אם בכלל – יש לשייך לעידן היסטורי חדש, שאם עדיין איננו ראוי לשם 'עת חדשה', הרי אולי מתאים לו השם 'ראשית העת החדשה'.

מחקרה של חוה פרנקל על כתביו ההיסטוריים של ר' יוסף מרוסיהיים תורם תרומה חשובה לחקר יהדות מרכז אירופה במאה ה'ט"ז, ובייחוד לבירור השאלה האמורה: האם מאה זו שייכת עדיין לימי הביניים היהודיים או שמא היא מבשרת את עלייתה של עת חדשה. בספר מתפרסמים לראשונה באכסניה עברית שני חיבורים של ר' יוסף, שניהם בעלי תוכן היסטורי מובהק. האחד הוא ה'כרוניקה' שלו, מעין זיכרונות תמציתיים, שבהם רשם את המאורעות העיקריים שהיה מעורב בהם בתור שתדלן. האחר הוא 'כתב הנחמה' ששלח אל יהודי מדינת ה'סן בשנת 1541, כאשר נאנסו בידי השלטון, בהשפעת הרפורמטור הפרוטסטנטי מרטין בוצר, להאזין לדרשות נוצריות ולהשיב על שאלות בענייני דת. במבוא הכללי ובמבואות לכל סעיפי הכרוניקה ול'כתב הנחמה' מבהירה פרנקל-גולדשמידט את הרקע ההיסטורי ואת המשמעויות הרמוזות בחיבורים. במדור הנספחים מובאים כמה מכתבים ומסמכים שיצאו מתחת ידו של ר' יוסף, ויש בהם תוספת הארה לדמותו ולפועלו.

גם מי שרגיל היה לראות בהשכלה ובאמנציפציה את אותותיה של ראשית העת החדשה אולי ירהרר מחדש בשאלה השנויה במחלוקת אם יעיד במחקר הזה. עלינו להבחין בין התנאים המדיניים, הכלכליים והחברתיים-החיצוניים (כלומר, טיבם של היחסים החברתיים בין הקיבוץ היהודי לבין האוכלוסייה הנוצרית) מן הצד האחד, ובין ההווה החברתית, הקהילתית והתרבותית הפנימית של הקיבוץ היהודי מן הצד האחר. בין כך ובין כך ברי לנו שתמיד קיימת פעולת גומלין בין היחסים החיצוניים לפנימיים, ונדמה לי שכלל זה כוחו יפה גם לגבי הנושא שלפנינו.

שתי התפתחויות היסטוריות כלליות שינו את פני ההיסטוריה היהודית במרכז אירופה בימיו של ר' יוסף מרוסיהיים. האחת היא עלייתה של המדינה הטריטוריאלית הריבונית, והאחרת היא הרפורמציה

* עיקרי הדברים הושמעו בערב עיון לזכרה של חוה פרנקל-גולדשמידט ע"ה ולציון הופעת ספרה.
1 ראה: י' בער, 'לסימפוזיון על חלוקת ההיסטוריה לתקופות', מחקרים ומסות בתולדות ישראל, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 33-38; ח"ה בך-ששון, 'ימי הביניים היהודיים – מה הם?', רצף ותמורה, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 359-378; מ"א שולוואס, 'תקופות שלוש', הגות עברית באמריקה, ג, בעריכת מ' זוהרי ואחרים, תל-אביב תשל"ד, עמ' 19 ואילך; מ"א מאיר, 'מאמתי מונים את העידן החדש בהיסטוריה של העם היהודי', גשר, כא (אלול תשל"ה), עמ' 53-62; י' דן, 'משנתו ההיסטורית של גרשם שלום', ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 169-170; י' כ"ץ, 'מקומם של ימי הביניים בתולדות ישראל', מחקרים במדעי היהדות, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשמ"ו, עמ' 209-225.

של הכנסייה, שהקיפה במרוצתה את רוב מדינות הרייך ושינתה לצמיתות, גם לאחר התעצמותה מחדש של הסיעה הקתולית, את מערך הכוחות ואת הלך הרוח בכל רחבי הרייך. המדינה הטריטוריאלית שמה קץ לשרידי המדינה הפיאודלית. היא נתאפיינה בייחוד לאומי ובשושלת של שליטים השולטת בה בדרכים שהובילו כעבור שנים לא רבות אל המשטר האבסולוטי. ניצחונה החלקי של הרפורמציה יצר מציאות דתית-מדינית שבה התעמתו ללא הרף שתי הדתות העיקריות, וכיתות דתיות במספר לא קטן נוספו עליהן. ואף שההסדר המדיני שנעשה כדי להביא לסיום מלחמות הדת לא הוביל אל פלורליזם דתי כלשהו, הרי שהאזרחים החלו ללמוד כיצד לחיות עם שכנים בעלי דת אחרת בלא לחרוש עליהם מזימות השמדה. רעיון מסע הצלב וביצועו במספר רב של מערכות וגלגולים אפיינו את ימי הביניים אולי יותר מכל תופעה היסטורית אחרת, והעדרם במרוצת המאה הט"ז יכול לזכות אותה אפוא בתואר 'ראשית העת החדשה'. מלחמות הדת, שהתרחשו בעקבות הרפורמציה, היו שונות במהותן ממסעי הצלב, ולו רק בשל כך שלא הביאו לידי שפיכת דם יהודי.

על רקע זה יש להעריך את המציאות המדינית החדשה שבה מצאו עצמם היהודים. חסות היהודים (Judenschutz), אותו נצר משורש עבדות האוצר של ימי הביניים, עברה סופית מידי המלכים ושרי הרייך לידיהם של השליטים הטריטוריאליים. השליטים החלו לקבוע, בתדירות גבוהה ללא תקדים, 'חוקות' ליהודים (Judenordnungen). חוקות אלה הסדירו את מעמדם המשפטי של היהודים ואת זכויותיהם וחובותיהם בדרך של חוק, המחייב את הנותן ואת המקבל כאחד. החוקות האלה, על כל המניעים שעמדו מאחוריהן, חסמו את דרך השרירות וסללו את תחילתה של הדרך אל דין אמת וצדק ביחסה של המדינה אל היהודי. נראה שהיה קיים קשר בין החוקות של היהודים לבין צעדי השליטים להסדרת ענייני הדת הכלליים בטריטוריות. ואכן, 'כרוניקאי בן זמנם של המאורעות מתאר את החוקה ליהודים בהסן במסגרת הרפורמות הדתיות הכלליות' במדינה זו (עמ' 320, הערה 23).

בתוך המציאות המדינית החדשה הופיע ר' יוסף איש רוסהיים כשתדלן וכנציג של היהודים. כשתדלן לא היה ר' יוסף אלא חוליה נוספת בשרשרת ארוכה של מנהיגי עדה, שפעלו למען כלל ישראל בשערי השלטון, למן ר' שמעון בר יצחק, הפייטן הגדול ממגנצא בסוף המאה ה', 'שטרח בעבור הקהילות והאיר עיני הגולה בפיוטי', כפי שנאמר בספר אוכרת נשמות של קהילת וורמיישא.² ואולם, המסמכים הרבים שהגיש ר' יוסף לשלטונות, תוך ניהול משא-ומתן מדיני עמהם, הם חידוש ללא תקדים בעצם הגשתם, בצורתם ובתוכנם. רבים מהם מתפרסמים בספרה של פרנקל-גולדשמידט במקור הגרמני ובתרגום עברי דייקני. לא ידוע לנו על עצומות, קובלנות, מכתבים ותזכירים שהגישו נציגי היהודים בגרמניה לשלטונות לפני הדור הזה. ר' יוסף הגיש מספר רב של מסמכים כאלה אל דרגים שונים של שלטונות הרייך וארצותיה. די להתבונן ברשימתם המרוכזת שבמפתח הספר (שכשלעצמו הוא מלאכת מחשבת), ובה גם ההסכמים שחתם ר' יוסף עם סניפי שלטונות שונים, כדי להתרשם ולהיווכח מגודל החידוש הזה (עמ' 409).

שפתם הגרמנית של המסמכים אינה פרי כתיבתו של ר' יוסף, ואפילו חתימותיו האותנטיות של ר' יוסף כולן עבריות, גם במסמכים הלועזיים. ואולם, אין ספק שר' יוסף ידע על מה הוא חותם, ולא זו בלבד, אלא שהיה לו חלק חשוב בקביעת תוכנם של המסמכים, שנוסחו סופית בידיהם של עורכי דין וסופרים שלא מבני ברית. התכתבות ענפה שכזאת בין נציגי היהודים לבין הממשלות המקומיות

2 א' ברלינר (מהדיר), 'ספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא', קבץ על יד, ג (תרמ"ז), עמ' 5.

והאמצעות בשפת המדינה היא אחד החידושים ההיסטוריים של התקופה, אך לא היתה זו אפיונה חולפת. כך החלה שאלת היהודים לעלות על סדר היום הפוליטי של מדינות גרמניה, הרחק מן השרירות האישית שציינה עד אז את הטיפול ביהודים. פעילותו המדינית של ר' יוסף מעידה על התגבשות התפיסות החדשות של 'מדינת החוק' (Rechtsstaat), שהחלו לשלוט בתורת המדינה של התקופה. הן אפשרו ליהודים לא רק לבקש ולהתחנן כדרך השתדלנים עד כה, אלא גם לתבוע דין צדק וזכויות, אם כי בשפה רפה ומאופקת.

'הנימוקים שר' יוסף נהג להציע בפניותיו לשלטונות [למען עשיית צדק ביהודים] הטעימו את דבר החוק האלוהי, שעל פיו יש זכויות יסוד לכל בני האדם' (עמ' 139). הוא הטעים אפוא ערכים המשותפים לשתי הדתות והשתית עליהם את קובלנותיו והצעותיו. היה כאן ניסיון ראשוני להסיט את הדו-שיח היהודי-הנוצרי מן התחום התיאולוגי החצוי אל התחום המוסרי הכלל-אנושי המאוחד. זהו רמז למפנה חשוב שהחל להסתמן ביחסים בין יהודים לנוצרים: עד כה התמקדו היחסים בעיקר בפולמוס התיאולוגי היהודי-הנוצרי, ואילו מעתה נסוג הפולמוס קמעא מפני המשא-ומתן המדיני והמשפטי. חלקה של הרפורמציה בהתפתחות המדינית היה גם הוא רב משמעות. ניתוקן של הכנסיות הרפורמיות מן הכנסייה הרומית ומן העומד בראשה, מחד גיסא, וזיקתן ההדוקה אל שליטי הטריטוריות, מאידך גיסא, תרמו אף הן להעתקת נקודת הכובד של המשא-ומתן עם היהודים מן התחום הדתי אל התחום המדיני.

לשינוי זה, רצוני לומר, להסטת נקודת הכובד מן הפולמוס התיאולוגי, תרמה במיוחד עלייתה של התנועה ההבראסטיטית הנוצרית.³ ההתעניינות הגוברת של הומניסטים רבים בשפה ובספרות העברית ינקה גם מן התיאולוגיה, ומגמת המיסיון השפיעה אף היא על זיקתם לנושא היהודי, כולל זיקתם אל הקבלה. אף דבק בהם בהומניסטים משקע עמוק של שנאת ישראל, והעיד על כך מי שנחשב לנושא הדגל של התנועה, אראסמוס איש רוטרדם, שאמר: 'אם מדרך הנוצרים הוא לשנוא את היהודים, כלום אין אנחנו כולנו נוצרים במידה גדושה?'⁴ ואולם, אגב הצורך ללמוד את השפה והספרות העברית מן המקור נוצרה צוותא חדשה של מלומדים נוצרים ויהודים, ומעל לפני השטח נתקיימו ביניהם יחסים השוררים בין עמיתים ואפילו יחסי ידידות. קשר זה היה בו שמינית מן השמינית של אותה 'אליטה נייטראלית', כביכול, שיעקב כ"ץ הטעים בדיסרטציה שלו את מקומה החשוב בתהליך שהוביל מן ההשכלה אל האמנציפציה.⁵ ועוד: היוזמה למפגש יהודי-נוצרי זה בעידן ההומניזם והרפורמציה לא יצאה רק מן הצד הנוצרי. על כך יעיד פרט מחיי ר' יוסף רוסהיים: בימי נעוריו שמע דרשות מפיו של הכומר הפרוטסטנטי וולף קאפיטו, ונראה שנרקמו ביניהם יחסי כבוד והערכה הדדיים.

לקראת סוף המאה הט"ז ניכרים סימנים נוספים של פתיחות גוברת כלפי עולם הרוח הלא-יהודי, בייחוד בפראג, עיר הבירה של הרייך ומושב הקיסר.⁶ בחוגו של המהר"ל מפראג ובהשפעתו נתגבשה מגמה חיובית כלפי גילויים ידועים בעולם הנצרות, שנחשבו כרצויים מנקודת מבט יהודית. יעיד על

J. Friedman, *The Most Ancient Testimony: Sixteenth-Century Christian Hebraica in the Age of Renaissance Nostalgia*, Athens, Ohio 1983 3

G. Kisch, *Erasmus' Stellung zu den Juden und Judentum*, Tübingen 1969, p. 7 4
שלי.

י' כ"ץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ז, פרק כג: 'עליית החברה הנייטראלית', עמ' 284–297. 5

ראה: מ' ברויאר, מבוא לספר צמח דוד לר' דוד גאנז, ירושלים תשמ"ג; י' אלבוים, פתיחות והסתגרות, ירושלים תש"ן. 6

כך, למשל, מפעלו הספרותי של ר' דוד גאנז, שבכמה מקומות בכתביו אינו מסתיר את תחושתו, שאכן נפתח עידן חדש בתולדות הגלות. דברים מפורשים על תחושה זו כתב המהר"ל בעצמו בדרוש על התורה.⁷ שם הוא מביא מאמר חז"ל, שהלילה מתחלק לשלוש משמרות: ראשונה חמור נוער, שנייה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה 'מספרת' עם בעלה. אומר המהר"ל, שהגלות דומה ללילה, וגם היא מחולקת לשלושה חלקים. החלק הראשון, לאחר חורבן הבית השני, 'חמור נוער':

דהיינו כשחרב הבית היתה האומה המושלת משעבדת את ישראל במשא כבד, במסים ובארנוניות עד שהיו דומים לחמור הנושא המסע ועול השעבוד הקשה. החלק השני היה דורו של שמד שגזרו עליהם הריגה ושריפה, והוא שאמר משמרת שניה כלבים צועקים, כי ידוע כלבים בוכים – מלאך המות בא לעיר, הרי שכלבים צועקים סימן למיתה. משמרת שלישית היא נגד חלק השלישי מהגלות אשר אנחנו פה היום כי ת"ל לא נמצא בו ענין החלק השני גם לא השעבוד הקשה כבראשונה מהחלקים, רק שנוהגים עמנו כאיש עם האשה, שהאשה מספרת עם בעלה, כך הם שנקראים בעלים לנו, כי כאשר יאהב איש את אשתו יקרבה ובשנאו אותה יגרשנה, כך האומות בשנאתם אותנו ביד חזקה יגרשנו.

הווה אומר, עדיין בגלות אנחנו, אבל במקום להרוג אותנו, מגרשים אותנו. יש בדבריו תחושה מובהקת של עת חדשה בתולדות ישראל.

במקביל לשינויים המדיניים חלו בחברה היהודית שינויים פנימיים, וסביר להניח שהם הושפעו לא מעט מן השינויים החיצוניים. בראשונה נזכיר את השינוי שעברה ההנהגה היהודית הפנימית – מן הרבנים לידי הפרנסים, שאינם לא רבני קהילות ולא ראשי ישיבות. על תחילתו של מאבק בין שתי קבוצות ההנהגה האלה ניתן לעמוד כבר במאה ה'ט"ו.⁸ התקנות על ההלוואות בריבית, שקבע ר' יוסף רוסהיים עם נציגי הקהילות באוגסבורג בשנת 1530 (עמ' 169 ואילך), מזכירות כמנהיגי הקהילות את הפרנסים ולא את הרבנים. הפרנסים הם גם אלה שאמורים להטיל חרם בשעת הצורך, ואליהם פונים יהודים גם בענייני משפט ודין. אפשר שפה ושם משמש 'פרנס' ככינוי לרב, שהיה גם מנהיג בענייני חברה וכלכלה, אבל אין ספק שהשינוי אינו מצטמצם לתחום הסמנטי.

עם זאת, מובן מאליו שאין כאן עדיין שמץ מאותו מצב קשה הנותן את אותותיו ברבנות בתקופת ההשכלה. עלייתה של שכבת הפרנסים שאינם משמשים ברבנות ניכרת בעיקר בקהילות הגדולות המעטות, ואילו יישובי היהודים במאות ערי השדה והכפרים התארגנו והלכו במסגרת 'ארגוני המדינה' החדשים, ובארגונים האלה נתבצר מעמדם של 'רבני המדינה'.⁹ המעמד של 'רב מדינה של כל הרייך' אינו המצאה יהודית. רבני מדינה נתמנו במאות ה'ט"ו-ה'ט"ז בידי המלכים והקיסרים, וכן מטעמם של

7 ר' יהודה ליוואי ברבי בצלאל, ספר דרוש על התורה ועל המצוות, פיעטרקוב תרס"ו, כו ע"ב-כח ע"א.

8 ראה: מ' ברייאר, 'מעמד הרבנות בהנהגתן של קהילות אשכנז במאה ה'ט"ו', ציון, מא (תשל"ו), עמ' 47-67.

9 כתב על כך ד"ר כהן במאמרו על ארגוני המדינה ובספרו העתיד לצאת לאור. ראה: M. Breuer & M. Graetz, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit, I: 1600-1780*, ed. M.A. Meyer, München 1996, p. 372.

פרנסים. זו היתה תופעה חולפת, ויש סימנים לכך שהקהילות התייחסו אליה בהסתייגות.¹⁰ ובכן, רבני המדינה של ארגוני המדינה היו ראשי הקיבוץ היהודי באיזור טריטוריאלי מוגדר, גדול או קטן, והם משקפים שלב חדש וייחודי בהתפתחות מוסד הרבנות ברייך הגרמני, שלב שבפירוש איננו ימי בניימי באופיו הריכוזי והעל-קהילתי.

ארגוני המדינה (Landjudenschaften) היו תופעה היסטורית שראשיתה באחרית ימי הביניים, ובעיצומה היא אופיינית לעלייתה של עת חדשה. ארגונים אלה, שבהם השתתפו והתלכדו הרבה יישובים יהודיים קטנים וננסיים, קמו מתוך פעולת גומלין בין השליט הטריטוריאלי, שביקש להבטיח לעצמו בדרך זו גבייה יעילה של מסי היהודים, ובין קיבוצי היהודים המפוזרים, שבדרך זו יצרו לעצמם מסגרת קהילתית 'חדשה', כביכול, שכמותה לא היתה ידועה בימי הביניים אלא במקרים בודדים. אין ספק שמינויו של ר' יוסף רוסהיים לשליח ושתדלן של הקהילות כלפי השלטונות נעשה בידי ארגון מדינה כלשהו (עמ' 146). קרוב לוודאי שהיה זה ארגון בני המדינה באלזס, או שמא ארגון אחר מן האיזור הזה, שכן ידוע לנו ממקורות אחרים, שארגון בני מדינת אלזס היה אחד הראשונים שקם באותה התקופה.

התפתחות היסטורית אחרת, המציינת עידן חדש, ושגם לגביה יש להצביע על שורשים חיצוניים ופנימיים כאחד, היא עלייתו של 'יהודי החצר'. זה יהודי עשיר ורוזן ובמקרים לא נדירים אף למדן ותלמיד חכם, המתמנה בידי השליט הטריטוריאלי לספק החצר והצבא. בו בזמן הוא משמש שליח של הקיבוץ היהודי אל השליט, וגם סוכן מסחרי עתיר נכסים, המפנה חלק לא מבוטל של הונו לטובת פיתוחם של מוסדות הקהילה, כגון בית כנסת, בית מדרש והוצאה לאור של ספרים. רמז לאספקת ציוד צבאי לחילות הקיסר מצוי באחד מסעיפי הכרוניקה של ר' יוסף רוסהיים, וזו כנראה אחת העדויות הראשונות מסוג זה (עמ' 272, הערה 28). במקום אחר עמדתי על כך שבאותם הדורות עלו ביהדות אשכנז כמה וכמה קווי דמיון אל יהדות ספרד שלפני הגירוש.¹¹ 'יהודי החצר' האשכנזי הוא אחת מן התופעות האלה. היא מצביעה על היווצרות מצב חברתי וכלכלי שאינו מוכר לנו מימי הביניים. הכלכלה היהודית הוכרחה להפנות עורף להלוואה בריבית כעיסוק עיקרי, והיא הלכה והתגוונה וכללה ענפי מסחר חדשים ואנשי כספים ברמה בינלאומית. יחד עם זאת נוצרו בחברה היהודית פערים כלכליים וחברתיים עמוקים ללא תקדים, שיצרו מתחים קשים, ומקרב החברה השתפלו קבוצות שוליים שהגיעו עד לאיזור הפשע המאורגן.¹²

ולבסוף, מה משמעותם של הכתבים ההיסטוריים של ר' יוסף מרוסהיים בתולדות הרוח והתרבות של יהדות אשכנז? נראה שמן הראוי להכניס את ר' יוסף אל שורת ההיסטוריוגרפים והכרוניקאים של המאה ה'ט"ז (ראה רשימת הכרוניקות, עמ' 408). דומה שהמניעים שהביאו אותו לקחת עט סופר ביד ולהעלות על הנייר את קורות הימים היו דומים לאלה שפעלו על ר' יוסף הכהן או על ר' דוד

10 לפני שנים ערכתי 'מחקר זוטא' על התואר 'אלוף' ונתברר לי שהוא רווח באותה תקופה, וייתכן שרמז למינוי חיצוני או פנימי. ויש להוסיף זאת על מה שכתבה המחברת על תואר זה בספרה, עמ' 96, הערה 18, הערה שהיא דוגמה יפה לדרך עבודתה המופתית.

11 "השפעה ספרדית" באשכנז בסוף ימי הביניים ובראשית העת החדשה, פעמים, 57 (סתיו תשנ"ד), עמ' 17-28.

12 על נושא זה הרחבתי את היריעה בפרקים שפרסמתי בכרך הראשון של תולדות יהודי ארצות הרייך הגרמני בעת החדשה (לעיל, הערה 9).

גאנו. ראש לכל היתה כאן תחושת הלב שהוא עד ראייה – ואפילו נפש פועלת – להתרחשויות היסטוריות המשנות את פני העולם בכלל ואת פני העולם היהודי בפרט. אין ספק שכמו יתר כותבי ההיסטוריה היהודים בני הדורות ההם, הוא הגה במשמעות המשיחית של ההתרחשויות. זאת ועוד, עצם רצונו של ר' יוסף לחבר רשימות בעלות תוכן היסטורי יש בו כדי לאפיין חכם יהודי אשכנזי זה, שחרג מן הטיפוס הרווח בימי הביניים. דבר זה יש לומר גם על מרת גליקל מהאמלן, האשה היהודייה הראשונה האוחזת בעט ספרים וכותבת את זיכרונותיה, למעלה ממאה שנה לאחר ר' יוסף. אין אני טוען שחיבורים כגון כתביו ההיסטוריים של ר' יוסף מרוסהיים או זיכרונותיה של גליקל מהאמלן שייכים לעת החדשה בתולדות ישראל. נשים מלומדות היו תמיד. הוא הדין לגבי נשים סותרות ופעילות בחברה. אבל אשה שכותבת ספר – בזה יש חידוש, ובפרט ספר של זיכרונותיה וקורות משפחתה. הוא הדין לגבי ר' יוסף. הוא לא היה 'איש הרנסנס' ו'הומניסט',¹³ אבל הוא הבין את רוח הזמן על כל גילויה וידע לנצל אותה לטובת עמו.

מחקרה המדוקדק של חוה פרנקל-גולדשמידט, שהרבה טרחה בו אבל לא זכתה לראותו בדפוס, תורם תרומה של ממש להבהרת סוגיות מרכזיות בתולדות ישראל במאה ה"ז. התעודות גופן, המופיעות בלשון המקור ובתרגום עברי עם ביאורים מאירי עיניים, והמבוא הכללי והמבואות הקצרים, מעניקים לקורא כלי רב ערך להבנת הדפוסים החדשים של קהילות ישראל באותם הדורות. בכך קובע לו ספר זה מקום מרכזי בחקר תולדות יהודי מרכז אירופה במפנה ימי הביניים והעת החדשה.

מרדכי ברייאר

13 בניגוד לדעתה של S. Stern, *Josel von Rosheim*, Stuttgart 1959; וראה: ח' פרנקל-גולדשמידט, מבוא לר' יוסף איש רוסהיים, ספר המקנה, ירושלים תש"ל, עמ' עה ואילך.